

TURKIYA AHOLISINING MILLIY QADRIYATLARI, URF-ODATLARI VA MA'ROSIMLARI

Ziyayev Husan Niyoz o'g'li

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti Tarix fakulteti
arxeologiya kafedrasida laboranti*

***Annotatsiya:** Turkiya aholisi ko'p asrlik tarixga ega boy madaniy merosga ega bo'lib, bu meros milliy qadriyatlari, urf-odatlari va marosimlarida yaqqol aks etadi. Turkiya jamiyatida oilaning o'rni katta ahamiyatga ega. Oilaviy qadriyatlar, ayniqsa, diniy va madaniy an'analar bilan mustahkamlanib kelgan. Quyidagi maqolada batafsil bu haqida fikr yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** urf-odatlar, ma'rosimlar, milliy qadriyatlar, din, sunnat to'y, oila va jamiyat, Usmonli imperiyasi, safranbo'lu uylar.*

Oilada o'g'il bolaning to'g'ilishi ayolni eri va uning qarindoshlari nazdida yana bir pog'ona yuqoriga ko'taradi. Sunnat to'yi 6 yoshdan keyin qilinadi. Qimmatbaho kiyimlar kiygan to'y bolani bezatilgan mashina yoki otda musiqa bilan ko'chalardan olib o'tishadi. Unga ko'plab sovg'a-calom beriladi. To'y odatda 2-3 kun davom etadi. Albatta mehmonlarga shirinliklar ulashiladi. Konfet va paxlava oilada kimdir o'lsa ham ulashiladi. Aytishlaricha, shundan so'ng boshqalar o'lgan odamning faqatgina yaxshi fazilatlarini tilga olar ekan.

“Ko'z tegish”dan saqlanish. Ko'zmunchoq turklar uchun ko'z tegishdan saqlanishni oldini olishning maqbul usulidir. To'yda yoshlarga, bola to'g'ilganda uning beshigiga, qariyalarning yotog'iga, jamoat transportida mashinalarda ko'zmunchoqni ko'rish mumkin. Bolalarga ko'z tegishi oson bo'lganligi bois, agarda kimdan kim uni maqtasa, darhol ota-onasi “Mashallax”, ya'ni “Alloh seni asrasin” deyishadi. Ko'zmunchoqni istalgan joyda –bozorlarda, do'konlarda, supermarketlarda sotib olish mumkin. Agarda sizga ko'zmunchoq sovg'a qilishsa, albatta bunga quvonish zarur, chunki siz ko'z tegishdan umringizning oxirigacha himoyalangan bo'lasiz.

Turk oilalarida bolalarni juda ham erkalatishadi. 10-12 yoshgacha o'g'il bolalar asosan ona tarbiyasini olsa, keyin ota tarbiyasiga o'tadi. Otalar o'z farzandlarining tarbiyasi, ularni o'qitish va joylashtirish uchun mas'uldirlar. Ajrashgan holatlarda ham ular to'liq farzandlarini qonun taz'yiqlisiz ham ta'minlab borishadi.

Turkiyada ajralishlar juda ham kam. Buning sababi bir nechta. Birinchidan ajrashish jarayoni 2 yildan 10 yilgacha vaqtga cho'zilishi mumkin. Bunda erkak o'z mol-mulkingning yarmisi yoki hammasini o'z farzandlari va xotiniga beradi. Ajralish jarayoni muddatining ko'pligi oilaga qaytadan tiklanish, er va xotinning bir birini qaytadan tushinish uchun vaqt beriladi. Turkiyaning Oila va jamiyatni tadqiq qilish

bosh boshqarmasi o'tkazgan so'rovnoma ko'ra, 89% qatnashchilar oilada ishonch bo'lib, xiyonat bo'lmasa oila saqlanishini aytishgan bo'lsa, qolganlar bu savolga neytral javob berishgan. 82,2 foiz odam nikoh o'qitmasdan turib, birga yashab bo'lmasligi xususida fikr bildirishgan.

Turkiyada shariat qoidalariga rioya qilish ancha kuchlidir. Shu sababli so'rovnomada qatnashganlar oilaviy qadriyatlar shakllanishida dinning rolini alohida qayd etishgan.

83,7 foiz qatnashchilar kimdadir moddiy va ma'naviy muammolar vujudga kelsa, birinchi galda oilaga murojaat qilishlarini aytishgan bo'lsa, 90,3 foiz so'rovnomada qatnashganlar oila manfaatlari uchun har qanday qiyinchilikka tayyor ekanliklarini bildirishgan. Shuningdek, qatnashchilarning 92,3 foizi albatta kechqurun uyda, oilasi davrasida ovqatlanishini, 91,3 foizi birga televizor ko'rishini, 91,1 foiz har kuni o'zaro suhbatlashishini, 79,8 foizi muntazam ravishda qarindoshlarini ko'rishga borishini bildirishgan. 82,4 foiz qatnashchilar nikohdan tashqari bola to'g'ilishiga qarshi bo'lsa, 79,7 foizi nikohgacha birga yashashga qarshi chiqishgan. Turkiyada ayollarning huquqlari erkaklar bilan tengdir. Oilada asosiy qarorni erkak qabul qilsada, ayolning fikri ham muhim bo'lib, inobatga olinadi. Agarda qishloqlarda ayollar asosan ko'proq milliy uslubda kiyinsa, katta shaharlarda ham boshiga ro'mol o'ragan ayollarni ko'plab uchratish mumkin.

Milliy qadritlar munosabatlardan boshlanadi. Turkiyada begona erkakka "bey", ayol kishiga "xonim" deb murojaat qilish qabul qilingan. Erkaklar hych qachon ayollar bilan qo'l berib ko'rishishmaydi. Ayol kishining ko'rishish uchun qo'l cho'zishi yaqinroq tanishish ma'nosini anglatadi. Katta yoshdagilar bilan ko'rishganda albatta ularning qo'lini o'pib, peshonaga tekiziladi. Bu ularga nisbatan hurmatni anglatadi. Turklar juda ham mehmondo'st xalq. O'zbeklar singari ular ham mehmon oldiga dasturxon yozmasdan qo'yib yuborishmaydi. Mehmon qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar uning tili, dini, an'alarini hurmat qilishga harakat qilishadi.

Turkiyaning Karabuk viloyatida joylashgan Safranbo'lu uylari - yuz yillar davomida shakllangan Turk shaharsozlik madaniyatining bugungi kunga qadar saqlanib qolgan eng noyob namunalaridan biri hisoblanadi.

Turk shaharsozligining eng muhim me'moriy boyliklaridan biri sifatida tilga olinadigan bu uylar dastlab, XVII—XVIII asrlarda qurilgan.

Hozirda mavjud 2000 ga yaqin uyning 800 tasi qonun bilan davlat muhofazasiga olingan. Safranbo'luning tarixiy uylari 1994 yilda YuNESKO tomonidan Jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Usmonlilar davrida Safranbo'lu uylarining ohaklarining tuxum oqidan qilingani va shu sabab zilzilabardoshligi aytiladi. Safranbo'lu uylarining barchasi oq rangda va bu uylar bir-birini to'sib qo'ymagan holda qurilgan.

Uylar Safranbo'luning ikki qismida joylashgan bo'lib, ular qishda foydalanilgan va «Shahar» deb nomlangan qism va yozgi turar joy sifatida foydalanilgan «Bog'lar» deb ataladigan qismdan iborat.

Shahar- ma'muriy markaz joylashgan Kale, savdo markazi joylashgan bozor, turar joylar joylashgan Akchasu, Gumush, Musalla, Kalealti va Tabakhane tumanlaridan iborat.

Shahar o'rtasidagi maydon tomon olib boruvchi yo'l va ko'chalar butunlay tosh bilan qoplangan. Uylarning hovlilari va maydonlar ham tosh bilan qoplangan. Mavjud tosh qoplama uslubi namlikni kamaytiradi, toshqinlarga chidamli va daraxt ildizlariga yetarli miqdorda suv yetib borishini ta'minlaydi.

Uylar bir-biriga yaqin joylashgan va ularni tor ko'chalar ajratib turadi. Aholining uzumzorlari esa bir necha yuz metr balandlikda, havo oqimlari uchun ochiq va kengroq yerlarda joylashgan.

Deyarli har bir oilaning qishki va yozgi uylari bo'lib, mahalliy aholi qishda shahardagi uylarida yashaydi va yozda havo isishi bilan yozgi uylariga ko'chib o'tishadi.

Barcha uylar o'zidan ko'ra markazroqda joylashgan yirik binolar, masjid va yodgorliklarga qaratib qurilgan. Qaysi uyga qaramang, uning go'zalligini boshqa bir uy yoki bino to'sib qolmaydi. Safranbo'lu uylarining kattaligi va shaklini belgilovchi uchta asosiy omilni aytib o'tish mumkin. Bular, ko'p bolali katta oila, yomg'irli iqlim, shuningdek, oilaning madaniy va moddiy farovonligi.

Odatda, oilada er va xotinning ikki yoki uch farzandi bor. O'g'il turmush qursa, unga alohida uy olinmaydi, balki kelinni o'sha uyga olib kelinadi. Oila a'zolari, jumladan amakilar, ammalar, xolalar va nevaralar bir uyda birga, ahil yashaydilar. Aksariyat xonadonlarda, uy bekalariga uy ishlarida yordam berish uchun asrab olingan qizlar bo'ladi. Asrab olingan qiz oila a'zosi sifatida ko'riladi.

Din va urf-odatlar sababli uylar tashqi tomonga yopiq holda quriladi. Shuning uchun uyning ichki qismi va bog'lar baland devorlar bilan ajratilib quriladi. Derazalarga panjara o'rnatilganligi sababli ayollar begona odamlarga ko'rinmaydi. Ba'zan bir uyda ham, erkaklar va ayollar alohida yashashadi. Safranbo'luda salomxona va haram deb ikkiga bo'lingan uylar ham uchrab turadi.

Xonadonga tegishli hayvonlar uyning birinchi qavatidagi molxonalarda boqiladi. Yomg'irli iqlim tufayli ichki makonga bo'lgan ehtiyoj ham yuqori. Oilaning oziq-

ovqatlari va uy hayvonlarining yem-xashaklari, shuningdek qish uchun g'amlangan o'tinlar uyning tegishli qismlarida saqlanadi. Shularning barchasi e'tiborga olingan holda Safranbo'luylari katta hajmlarda quriladi.

Uylarda isitish tizimi pechkalar yordamida amalga oshiriladi. Devor qavatlar orasiga sovuq qaytaruvchi materiallar qo'llanilsada, yog'och uylarda issiqlikni saqlab qolish bir muncha qiyin. Shuning uchun, asosiy qoida bo'sh joyni emas, balki odamlarni isitishdir. Pechka, yaqin o'tmishdan beri ishlatila boshlangan. Yoritish vositasi esa kerosin chiroq hisoblangan. So'nggi paytlarda esa, katta o'lchamli va yorqin lampalar ishlatilmoqda. Ba'zi uylarda esa sovutish va yong'inga qarshi vosita sifatida qurilgan hovuzlar ham mavjud.

81 viloyat (turkcha: il) Turkiyada. Har bir viloyat hokimi vali deb ataladi. Har bir viloyatda bir qancha ilce (tuman) mavjud. Aholi eng ko'p bo'lgan Istanbulda tumanlar soni 39 ta. Ammo kichik viloyatlarda bu raqam 3 tagacha kam bo'lishi mumkin. 51 ta viloyatda viloyat markazi ham xuddi shu nomdagi markaziy tuman sifatida tanilgan tumandir. (ya'ni, Karaman viloyatining markaziy tumani Karaman deb ataladi) 30 ta viloyatda poytaxt ham markaziy tumanlarga bo'lingan hamda ularning barchasi noyob nomlarga ega. Tumanlarning umumiy soni 919 ta (shu jumladan 51 ta markaziy tuman). Har bir tuman hokimi "kaymakam" deb ataladi.

Turkiyada 30000 dan ortiq qishloq bor. Usmonli imperiyasi davrida qishloqlar karye deb atalgan, Turkiyada esa ko'y deb atalgan. Har bir viloyatda bir necha yuz qishloq bor. Barcha qishloqlar tumanlarning qishloq hududlarida joylashgan. Qishloq boshliqlari muhta deb ataladi.

Turkiya Respublikasining dastlabki yillarida chekka hududlardagi qishloqlar uchun bucak deb nomlangan kichik tumanlar tashkil etilgan edi. Qishloqlardan biri sifatida tuman markazi tanlandi. Endi ular 51 viloyatda yuridik shaxs sifatida davom etayotgan bo'lsalar-da, ularning ma'muriy funksiyasi yo'q.

Qishloqlar mahalla sifatida. 6360-sonli qonunga ko'ra, 2013-yildan boshlab 30 ta viloyatda qishloqlar rasman mahalla sifatida ko'rib chiqildi, (turkcha: mahalle) tumanlar. Shunday qilib, tuman markazlaridagi munitsipalitetlar qishloqlar uchun ham javobgar bo'lgan. Mahalla deb o'zgartirilgan qishloqlar hamda tumanlar soni 16803 tani tashkil etadi. Ammo bu yuridik tashkilot boshqa 51 viloyatdagi umumiy aholisi 8,7% bo'lgan 18214 qishloqqa ta'sir qilmaydi. Shunday qilib, boshqa qishloqlar, o'z munitsipalitetlariga ega bo'lgan aholi gavjum qishloqlardan tashqari, (turkcha: belde) muhtorlar olib boradigan kommunal xizmatlardan boshqa hech qanday kommunal xizmatlari yo'q.

Erkaklar bosh kiyimlari bir papoq yoki salla hisoblanadi. erkaklar uchun harbiy

yurish-turishlari qisqa topish mumkin. Poyafzal albatta charm. Turkiyaning milliy kiyimlari g'arbning ko'plab davlatlari bilan yaqindan bog'liq ekanligiga qaramasdan, G'arb davlatlari bilan chambarchas bog'langanligi sababli, bu Turkiyani an'anaviy shaxsiyatini agressiv G'arb ta'siridan saqlab qolish va uning kimligini saqlab qolishiga to'sqinlik qilmadi. Turkiyalik kiyinishning asosiy elementlarini hisobga oling.

Sharovarlar uniseks uslubiga kiradi, chunki ular erkaklar ham, ayollar ham foydalanadi. Nozik matodan tayyorlangan shimlarning tikuvchanligi, murakkab naqshlar bilan to'ldirilgan va bezatilgan. Ularning xarakteristikasi keng tarqalgan bo'lib, to'plangan torlari toraygan. Shimlardan tashqari turk milliy liboslari uzoq va bo'shashgan ko'ylakni o'z ichiga oladi. Odatda, erkaklarning jinsida ko'ylak ko'ylak, lekin ayollar hashamatli kostyunga o'xshab, ularning ko'ylaklariga uzun ko'ylak kiyib olganlar. Shu liboslar ham uzun, ham qisqa qisman edi. U peshtoq bilan belanchak bilan o'ralgan edi, uning ustiga yelek o'rnatilgan edi. Turk ayollarining milliy kiyimlarini tikishda muslin, tafta, ipak, kadife va brokod kabi matolar ishlatilgan. Saten chiziqlar va milliy naqshlar kashtalari bezak bo'lib xizmat qildi.

Milliy Turk ayol kiyimlari ham o'ziga xos. Jamiyatda paydo bo'lishidan oldin ayol ayolning boshini, bo'yini, ko'kragini va yuzining bir qismini qoplagan pereaj (uzunroq kiyim-kechak) va pardani kiyish kerak edi. Shuni aytish kerakki, yuzlar faqatgina zodagon ayollar tomonidan yopilgan. Vaqt o'tishi bilan, tashqi kiyim o'rniga ishlatiladigan bornozlardan foydalanish. Ularda paqirlari yo'q edi, lekin bir kamon yoki kamar bilan o'ralgan edi. G'arb ta'siri milliy libosda gulli matolardan foydalangan. Chadra endi shaffof materiallardan tayyorlangan va uy liboslarida bo'yinbog' bor edi. Moda kosta bilan bog'lab qo'yilgan va ro'molcha bilan bog'langan ro'molni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, g'arbiy yo'nalishlar, korsetlar va dantel trimlari paydo bo'ldi.

Bugungi kunda Turkiya an'anaviy xalq kiyimlari Usmonli turklar imperiyasi modasining kuchli ta'siri ostida va imperiya hukmronligi davrida va undan keyin sodir bo'lgan o'zgarishlarga asoslangan. Usmonli turklar imperiyasining chegaralari Markaziy Osiyo, Sharqiy Yevropa, Janubiy Yevropa, Yaqin Sharq, Markaziy Yevropa va Anadoluning o'zida mavjud bo'lgan ko'plab individual madaniyatlar, xalqlar, dinlar va an'analarni o'z ichiga olgan. Usmonli turklar imperiyasi madaniyati, xususan, Usmonli modasi Usmonlilar hukmronligining o'tgan asrlarida o'zara bir-biri bilan aloqada bo'lgan ushbu alohida madaniyatlar va dinlarning

uyg'unligi sifatida rivojlandi¹.

"Usmonlilar madaniyati" iborasi imperiya ichidagi barcha hozirgi madaniyat va an'analarni aniqlash va umumlashtirish uchun foydalanilgan bo'lib, Turk madaniyatining asosini tashkil qiluvchi xususiyatlarni meros qilib olgan. Bular Usmonlilar saltanatining qulashi va parchalanishigacha, hatto respublika tashkil etilgandan keyin ham davom etgan turk madaniyatining keyingi rivojlanishi uchun qadam tashlagan ; Bu jarayonlar keyinchalik Janubiy Yevropadan (Albaniya va Gretsiya), Sharqiy Yevropadan (xususan, Ruminiya, Bolgariya va Yugoslaviya), Kavkazdan va hozirda Yaqin Sharq, Rossiya va Ukrainadan kelgan bir qancha migratsiya to'lqinlariga ulanib ketgan.

Usmonlilar modasi Usmonlilar imperiyasining qulashi obilan yo'qolgan emas edi; buning sababi u kundalik foydalanishning bir qismi bo'lib ulgurgan edi va tarqalishdan oldin va keyin imperiyadan paydo bo'lgan bir qancha xalqlar, jumladan, yangi tashkil etilgan Turkiya Respublikasi ichida rivojlanishda davom etdi. Usmonli modasining ba'zi bir diqqatga sazovor xususiyatlari va liboslari *yalpiz*, naqshli zanjir yoki yelek; bir *shalvar*, naqshli keng shim; *sarik*, katta o'ralgan bosh kiyimi, odatda an'anaviy salladan va mintaqadan mintaqaga farq qiladi; va *entari*, odatda imperiyadagi ayollar tomonidan kiyiladigan uzun oqimli naqshli libosga o'xshash kiyimlarni o'z ichiga oladi.

E'tiborga molik *fes* imperiya ichidagi musulmon bo'lmagan jamoalar tomonidan diniy maqsadlar yo'lida ishlatilgan bo'lsa-da, *sarikkaning* qulashi, shu jumladan Turkiyada 1925- bosh kiyimning rasmiy taqiqlanishidan keyin bu mintaqalarda modadan chiqib ketgan eng birinchi liboslardan biri bo'lgan, garchi sarik sobiq Usmonli yerlari va Turkiyaning qishloq joylaridagi musulmon jamoalari tomonidan qo'llanilsa ham.²

20-yillar va 30-yillarning oxirlarida qo'llanilgan hukumat bosimi va cheklovlari tufayli bugungi kunda butun Turkiya bo'ylab zamonaviy turk xalq liboslarid diniy jihatlari uncha ko'zga tashlanmasa ham, boshqa xususiyatlarning muhim qismi kichikroq o'zgartirishlar bilan meros qilib olingan. Turkiya bo'ylab zamonaviy turk xalq kiyimining o'xshash xususiyatlariga quyidagilar kiradi; mintan, shalvar, entari, *gomlek/bluz* (bluzka), *çarık*, *qushoq* (belbog', mato beliga o'xshash yoki sinktura), *mendil* (ro'molga o'xshash) va *yelek* (yelek).

Sezilarli 18-asrning boshida Turkiya milliy kiyimining o'zgardi. Buning sababi G'arbiy Evropa mamlakatlari bilan madaniy va savdo almashish edi. engil ohanglari

¹ Sofiya. "Home." Each of seven Turkey regions has its own clothing traditions and features - Nationalclothing.org. N.p., n.d. Web. 21 Feb. 2017.

² TURKISH CLOTHING." History of Turkish Clothing. N.p., n.d. Web. 21 Feb. 2017.

va ishlab chiqarish feradzhi uchun kam zichligi endi mato foydalaning. Parda ham o'zgarmoqda – shaxsni o'rab hojat, u yelkasiga erkin ushlab turilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Turklarda har doim bir musulmon odatlari bo'yicha kiyim kiyilgan. Boshqa so'zlar bilan aytganda, ayollar kiyimimida kamtarlikni va cheklashlarni kuzatish mumkin. Hamma narsa 1925 yilda islohotlarni keyin o'zgardi. Turkiya ayollarining fikricha, zamonaviy hisoblangan, mukammal har qanday kiyim kiyish uchun ruxsat berilgan, Bu konstitusiya bilan belgilab qo'yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Норман Стоун. Краткая история Турции. Москва. 2007.
2. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. - Москва: ИВ РАН:Крафт+, 2007.
3. Тоҳир Қахҳор. Туркия – хур турклар учун // Ўзбекистон адабиёти ва санъати; 1991, 1 ноябрь.
4. Ahat Andijan. Ceditizmden Bagimsizligiga Turkistan Mucadelesi. Birinci Baski; Istanbul. 2003. – 942 st.
5. Husayin Ikram Han. Bir turkistanlinin 2 Dunya savasi hatiralari Bedir, Istanbul. 1999. – 246 st.
6. Sofiya. "Home." Each of seven Turkey regions has its own clothing traditions and features - Nationalclothing.org. N.p., n.d. Web. 21 Feb. 2017.
7. Turkish Clothing." History of Turkish Clothing. N.p., n.d. Web. 21 Feb. 2017.
8. Жельтяков А. Изучения истории, экономики и культуры Турции в Ленинграде за 50 лет (1917-1967). Тюркологический сборник. М-1980. С-177-191.